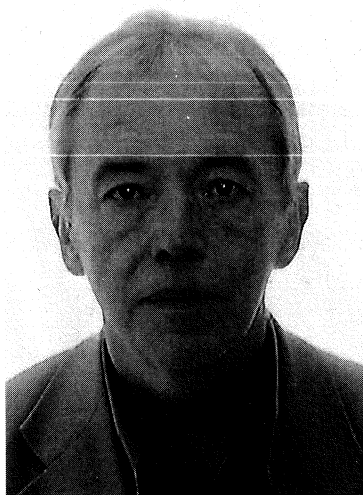

Kulturell expansion och förtätning

GÖSTA ARVASTSON är professor i etnologi vid Uppsala universitet. Bland utgivna arbeten märks bland annat *Det urbana rummet* (red. 1999) och *Järnbur eller frigörelse – studier i moderniseringen av Sverige* (red. 1999). Under 2004 publiceras ett större arbete om den globala bilindustrin, *Slutet på banan – kulturmöten i bilarnas århundrade* (Carlssons).

Globalisering betyder många saker. Det kan betyda ett ansvarstagande för den fattiga världen som ligger i linje med hjälporganisationernas verksamhet. Det kan föra tankarna till Världsbanken och Internationella valutafonden eller, Attac, folkrörelsen som vill visa att världen inte är till salu. Vid en internationell konferens i Uppsala, arrangerad av institutionen för kulturanthropologi och etnologi, *Living in a Diverse World* i oktober 2001, kom många av dessa frågor att ventileras. Uppsalaetnologerna har sedan 1999 intresserat sig för storstaden som ett forskningsområde i samarbete med sociologer, psykologer och antropologer vid University of East London och North London University i ett STINT-finansierat projekt. Tillsammans har vi skapat mötespunkter i form av seminarier och informella träffar. Det första seminariet arrangerades i Uppsala i januari 2000 och hade temat *Urbanism at the End of the 20th Century*. Ett andra seminarium hölls i Dockland i september 2001. Temat var *Multicultures and the European City*. Ytterligare ett seminarium kommer att arrangeras i Uppsala under våren 2004.

I detta nummer av *Kulturella Perspektiv* presenteras några papers som lades fram vid den Nordisk etnolog- og folkloristkongres i Helsingör 2003 i sessionen, "Globalisering och storstädernas framtid". Syftet var att fånga upp en kulturforskning om staden och peka ut nya forskningsområden i linje med den kända tankegången, *planet Earth has never been this small*. Globalisering och regionalisering är två aspekter på samma fenomen, den ena sammanhållande och den andra splittrande. De fem kulturforskarna som presenteras i detta temanummer, bidrar var för sig med spännande diskussioner.

Vid mitten på nittioalet fältarbetade jag i London i olika omgångar. När jag öppnar anteckningsboken så

finner jag två begrepp som förblev oklara, förhållandet mellan etnicitet och klass. De stora arbetsplatserna sjöng på sista versen. Så gjorde också Ford i Dagenham. Etnicitet, klass, kultur och identitet var viktiga analysredskap.

Bland invandrarna hos Ford fanns det inte många som lyckades avancera till högre poster. Västindier kunde möjligen bli förmän, "shop stewards", men flertalet, i synnerhet indier och pakistani, hade manuella sysslor som "production workers". Fordfabriken var ett storstadsfenomen, samtidigt en väsentlig del av Henry Fords drömmar om ett modernistiskt världsherravälde. Jag gick till fabriken och tittade på husen och människorna. Även med tung trafik på A13, obebodda hus och med gatorna tömda på fotgängare, som i randbebyggelsen runt fabriken, fanns det något att se. Etnicitet, klass, kultur och identitet var viktiga analysredskap.

Sådana processer som brukar sammanföras under rubriken globalisering, eller globalisering (som anspelar på ekonomisk och industriell tillväxt), eller glocalisering (som i allmänhet kommit att förknippas med strategisk placering av produktionsmiljöer i den fattiga världen) gör storstaden till en given observationspunkt. Städernas skiftande kulturella gränser är visserligen inte något nytt fenomen, men har en kulturell logik och utgör numera ett växande område för en teoretisk förståelse av både städerna och världen. I flera avseenden är globalisering en viktig aspekt på det moderna, men begreppet är samtidigt diffust och slitet, särskilt i den politiska retoriken. Som fenomen är det ingenting nytt. De kosmopolitiska dragen var tydliga i de europeiska storstäderna redan när Edvard Munch försökte fånga hastighetens magi med sina fartstrecksupplösta hästdroskor på målningen *Rue*

de Rivoli från 1891. Världen fanns på gatan – och samtidigt längre bort, bortom synfältet. I vissa situationer låg den nära, utanför hamnen eller skogsåsarna. Ibland låg den längre bort som en avlägsen fantasibild, en karta, ett vimmel av järnvägs-kartor och sjötransportleder som knöt samman länder och kontinenter vid slutet på adertonhundratalet. Men plötsligt kunde den dyka upp i mänsklig gestalt. I det fallet är tidningarna från slutet på 1800-talet en bra källa: Från främmande länder kom en ständig ström av artister till Göteborg med namn som klingade ovanligt, magiskt och lockande. En av dem, "herr Fleury", var snabbteknare och roade publiken på Varieté-Salon kvällen den 2 januari 1880. Efter honom uppträdde gymnastikfamiljen Wartenberg.

Några kvarter längre bort pågick en maskeradbal i Arbetarföreningens festsal, vackert dekorerad med blommor och grönt, medan den finare publiken samlades till en välgörenhetsföreställning på *Cafe du Commerce*. Där sjöng den norska sångerskan, fröken Emma Wimpelmann, Bellmanvisor och norska folkvisor. Sedan uppträdde chanssonettesångerskorna, frökarna Laufer och Lazarus från Hamburg, fröken Thora Hoffman från Danmark, fröken Valesca Schubarth från *Viktoria-teatern* i Stettin och romanssångerskan, fröken Clara Berg från Sverige.

Nöjesutbudet rörde och roade, befriade och prövade publikens förmåga att vara med sin tid. Artister från när och fjärran förde med sig impulser från världen, den ständiga påminnelsen om vilket land de kom ifrån var som ett varumärke.

Tidningarna påminner oss om denna krympande värld: Amerikaner var flotta när de kom till Europa men gav aldrig dricks, vilket var under deras värdighet, enligt *Fäderneslandet* (13 januari 1912).

Danskar och svenskar ställde särskilt höga krav på sina nöjesresor till Berlin. De bodde på något av de stora hotellen i centrum, åt hos *Dressel* eller *Trarbach*, uppträdde i smoking varje afton, gick ogenerade förbi portieren till *Palais de Danse* med "en nonchalant nick", precis som berlinarna, och fastnade omsider på *Linden Kasino* i närheten av *Pavillon Mascotte* och *Riche*.

Det moderna livet vore otänkbart utan städerna. Därmed gatorna, fabrikerna, biograferna och nöjeslivet. Men det var filmare som Walter Ruttmann (*Die Sinfonie der Grosstadt* 1927) och Dziga Vertov (*Mannen med kameran* 1928–29) som lade grunden till de första skildringarna av städernas rytmer. Den kontinuerliga handlingen förkastades, det låg inbyggt i filmens metodik, som byggde på klipp, övergångar och sekvenser. Traditionen bröts mot selektionen. Filmarna upptäckte att staden sammanfattade en lång rad erfarenheter av rörelse och vimmel, nymodighet och gammalmodighet. I det här fallet har inte mycket förändrats. Upplevelsen av konsolidering och upplösning, homogenisering och heterogenisering är fortfarande lika stark som på tjugotalet.

Vi intresserar oss möjligen för förlusten av städerna, men det är inte någonting nytt. Vågor av nostalgi har alltid haft en förmåga att svepa in gator och kvarter i minnesbilder, gulnande foton, publik vid husrivningar, och den postmoderna teorin är i det fallet inte tillräcklig. Det nya är perspektiven och frågorna: En fråga som fått förnyad aktualitet är hur klass och kultur förhåller sig till varandra. Fabrikerna i förorternas kransbebyggelse ligger öde, välfärden och känslan av identitet måste sökas på annat håll än i arbetslivet. Det sker en kulturalisering av sociala rela-

tioner. Föreställningen om en hastig förändring påminner i många avseenden om det globala samhället, om skillnaden mellan platser och icke-platser och om blandningen av trygghet och rädsla, men framför allt om en förlust av världen så som den var. Temat har utvecklats av George Ritzer (2003). En annan fråga handlar om postkoloniala rörelser, som pekar ut nya områden för etnologisk forskning. Bilden av *de Andra* fascinerar och dyker upp i beskrivningarna av storstaden. In-tresset för den andra sidan, bosättningsarna och befolkningen i en annan del av staden, fångar upp en lång rad frågor om framväxten av lokala kulturer och anti-systemrörelser, både i staden och på den globala scenen. Forskarna talar om *a change from within*: Gatorna ligger kvar, men livsvärldar förändras, skapas och återskapas i generationsrytmer, byggs upp och faller samman. Staden planeras för framtiden och evigheten, men utsätts samtidigt för gnisslande bevaringsplaner och återställningsknappar. De korrekta moderna, kläderna och konsumtionsstilar blandas med alternativa stilar, nya grupper kräver frihet från stadens övervakande ögon och myndigheter. Kulturell exil tillhör också möjligheterna som staden erbjuder. Människor som behöver skydd har under flera århundraden kunnat förverkliga sina planer i storstaden. Vissa grupper har större intressen i storstaden än andra. Deras löften om en ljusnande framtid hörs starkare och slår igenom i medierna och offentligheten, på samma sätt som de tongivande familjerna och dynastierna under adertonhundratalet. Men även de hemlösa finner ett hem i stadens offentlighet.

I den nya ekonomin har storstäders namn börjat fungera som varumärken och affärsidéer. Rädslan för framtiden och

betoningen på sammanhållning och stadsmässighet, fungerande kommunikationssystem och regionplanering, ökar insikten om motsatsen: en pågående okontrollerad tillväxt av storstäderna. Staden som föreställningsvärld förändras i allt hastigare takt, samtidigt som myndigheter, institutioner och makten över städerna, i form av en gemensam rättsuppfattning, får konkurrens genom ett växande antal alternativa system. Framtiden är mindre självklar. Sett ur den synvinkeln kan storstaden fungera som en påminnelse om ett illusoriskt globalt samhälle av arkitektur och tecken, *pushing the system to absurd limits*.

Nedan presenteras fem bidrag som anknyter till temat, storstäder och globalisering. Sara Berglund, etnolog i Lund, beskriver hur travsporten har förändrats i ett globalt sammanhang. Det vinnande konceptet utvecklas på samma sätt, travbarnorna ser likadana ut världen över. Snabba kommunikationer och stora ekonomiska värden som står på spel medför en standardisering av hästarna. I slutfasen av denna utveckling kan vi skönja en enda typ av framavlad travhäst istället för variation och mångfald. Uppsalaetnologen Urban Ericsson skriver om graffiti och graffitikonstnärens väg från förortens betong till de välrenommerade gallerierna, det handlar om autenticitet och närhet i stadens liv, medan Joakim Forsemalm, etnolog från Göteborg, analyserar planeringens dilemma i innerstadsdelar som många gör anspråk på. Därmed griper han fatt i ett intressant problem rörande ägande som dyker upp allt oftare i kulturforskningen: Vem äger staden? Många rör sig i staden som om den vore till låns medan andra grupper gör anspråk på egendomsrätt och tolkningsföreträde. De definierar betydelsen av stadsdelar, integra-

tion och identitet och kontinentala dofter. Karin Söderholm Lindelöf, etnolog vid Södertörns högskola, redovisar några spännande tankar om storstadens kvinnor i dagens Polen grundade på fältarbeten. Brytningen med kommunismens ideal och den lantliga kulturen skildras i en intressant teoretisk omgivning. Vegetarianism, feminism och anti-globalisering utvecklas och analyseras på ett sätt som omedelbart avslöjar det komplicerade sambandet mellan kvinnorna, deras uppfattning som sig själva och deras tankar om det postkommunistiska Polen. Nina Monefeldt Wittendorff, folklorist i Köpenhamn, skriver om det visuella som ett kulturellt bildarkiv och hur tecken sammanfattas, fragmenteras och bildar nya sammanhang i kalejdoskopets form. Hon skriver om ögonblickets betydelse för mottagandet och sammanställningen av tecken och kroppens fixering som mottagare av intryck. Upplevelsen av mångfald, som i mediernas bilder av världen, får en intressant, vägvisande förklaring.

Förändringar som har att göra med den nya globala ekonomin exponerar människor för marknaden och marknadens konsekvenser på ett annat sätt än tidigare. Problemet med globalisering, enligt Richard Sennett, är att ekonomin och kapitalet är rörliga. I det sammanhanget är städerna viktiga. De erbjuder ett offentligt liv kring sådana värden som mångfald, urbanitet och erfarenhet (Sennett 1999). Kanske vore det enklast att sammanfatta bidragen med etnologins fördelar: Inriktningen på etnografi och mikroanalyser i en värld som allt oftare förbiser individens värde. Det låter som en trosbekännelse, men det finns ett allvar bakom påståendet. Den kulturanalytiska ambitionen att frilägga sammanhang måste förnyas och försvaras i en värld som präglas av hård-

nande motsättningar mellan fattiga och rika. Vad författarna har att säga är ett tillägg: Det kulturella perspektivet är nödvändigt för dem som vill uttala sig om vardagslivet i storstäderna. Gatuetnografin blir viktigare när postindustriella tankar svävar fritt på en hög abstraktionsnivå. När vi talar om globalisering söker vi konkreta bevis, något att se, och beskrivningarna blir intressanta som en påminnelse om en ständigt närvarande omvärld. Bland de olika representationerna av storstad och globalisering som florerar i medierna, finns det en som aldrig blir inaktuell, nämligen individens bilder av sig

själv och sin egen existens. I hennes erfarenheter av världen finns en förändrings-skapande potential och konsten att avläsa den tillhör onekligen grundtankarna med etnologin.

LITTERATUR

- Ritzer, George, 2003. *The Globalization of Nothing*. New York: SAGE Publications.
- Sennett, Richard, 1999. "Growth and Failure: The New Polical Economy and its Culture." I: *Spaces of Cultures. City, Nation, World*, Mike Featherstone & Scott Lash (eds.). London: SAGE Publications Ltd.